

ՄՕՐԸ ԼԵՋՈՒՆ

Ք

(Շար. Սիմոնի 8-9 Թիւնն, եւ վերջ)

Այս մասին մեր տեսութիւնը աւելի յստակօրէն պարզելու համար, հարկէ կ'ըզգամ զիտել առ չոս թէ նախկին դարերու մէջ, Մայր-Աթոռոյ տեղափոխութիւնը անհրաժեշտ դատուած պաշտօնային, կրօնական կամ եկեղեցական զգացումէն աւելի՝ քաղաքական կամ հասարակական յարմարութեանց նկատումն էր որ կը վարէր տեղոյ ընտրութեան հարցը:

Հինգերորդէն մինչեւ տասնեւհինգերորդ դար (145-1441), գրեթէ հազարամեակ մը, Աթոռը հետզհետէ Դուին՝ Աղթամար՝ Երզրինա՝ Անի՝ Մոլթի՝ Հոռմուշէն եւ Սիս փոխադրուեցաւ այդ նկատումին առաջնորդութեամբ մանաւանդ: Առհաս, եթէ հակառակ ամէն լուստեսութեանց պիտի պատահի անբաղձալին, եթէ Լուսաւորէի Աջն ու գաւազանը, իբր հինգ դարեր իրենց բնիկ կայքին մէջ օթեանելէ վերջ, նորէն պիտի բռնեն նոգեկոթեան ճամբան, նոյն այդ նկատումը, ազգին հոգեւորական կեանքին հասարակական ըմբռնումն է որ պէտք է լուսաւորէ այդ ճամբուն ուղղութիւնը:

Եկեղեցւոյ իշխանութեան կեդրոնը պէտք է լինի հայութեան ամէնէն հոծ եւ ամէնէն կարեւոր զանգուածներէն մէկին մէջ կամ մօտ տեղ մը, եւ այնպիսի վայր մը եոյն ատեն, որ Ազգին զանազան հատուածները եւ գաղութահայութեան հին եւ նոր բնկորները հոգեւորորդ պետութեանց փոխադարձ կամ մէջընդմէջ քաղաքականութեան տեսակէտով բարդութեանց ընդունակ կէտ մը չըլլայ բնաւ:

Արդ, խնդիրը այս անկիւնէն դիտուած պարագային է մանաւանդ որ պիտի տեսնուի թէ աչքի առջեւ պահած երեք վայրերը — Արտազ, Երուսաղէմ եւ Սիւրիա, ուր է այժմ Կիլիկիոյ Աթոռը — կը ներկայացնեն մէկէ աւելի անպատեհութիւններ:

Արտազու Աթոռն է Ս. Թադէի վանք կոչուած սրբավայրը, որ կը գտնուի Պարսկաստանի այժմեան Մակու գաւառին մէջ:

— Առանց երկարօրէն կանգ առնելու նոյն մտածումին առջեւ թէ ի՞նչ խմորումներու արդիւնք է եղած այդ տեղը մատնանշող զգացումը, ըսենք անմիջապէս թէ Աթոռը իր շարժումներէն Հայաստանի սահմաններուն շատ մօտիկ վայրի մը մէջ Մայր-Աթոռի մը ըստեղծումը դուռ կը բանայ բազմատեսակ շփոթութեանց եւ կնճիռներու, ոչ միայն զանազան կասկածամտութիւններ մշակելով երեանի շրջանակներուն մէջ, եւ այդ կերպով Հայ կառավարութեան եւ Հայ ժողովուրդին միջեւ յառաջ բերելով անվստահութեան մթնոլորտ մը, այլ նաեւ գաղութահայութեան ծոցին մէջ շփոթաշարժելով նոր հովեր, արդիւնք դուռ չի բացէր: Բայց այս ամէնքէն անկախաբար, ինքնին պարզ է թէ ընդհանուր հայութեան համար շատ հեռուօր եւ եթէ ոչ մօտ ալ շատ մեկտուի այդ անկիւնը զուրկ է զործին հարկադրած առաւելութիւններէն, եւ իր մասին խորհիլը առ նուազն բոլոր նախնայական միտքներէն միայն կրնայ ըլլալ:

Սիւրիա, մեր գաղութահայութեան ամէնէն զանգուածային եւ ամէնէն կենդանի մասերէն մին արդարեւ, բայց դուռ կը գտնուի այնպիսի կացութեան մը մէջ, որ խոհական բան մը պիտի չըլլայ բնաւ զինքը նոր մտահոգութեանց եւ նոր յեղաշրջութեանց ենթարկելու որ եւ ձեռնարկ: — Պէտք է թոյլ տալ որ իր բնազատաւ այնքան ահեղ սարսուռներով դուռ նոր փրթած եւ այդ դրացի գեանին վրայ աճումի քիչ մը հող հազիւ գտած այդ ժողովուրդը առնէ եւ առիթ ունենայ իր հոգեւորական կեանքը վերահաստատելու, գործել ի վեր իրեն համար ընտելական եղած պայմաններուն մէջ:

Այդ պայմաններէն մին եւ գլխաւորագոյնն է անշուշտ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական Աթոռը: Այժմ կ'անդիտանայ եւ ոչ մէկը պիտի ուզէր չխոստովանիլ թէ Կիլիկիոյ Հայութիւնը, հակառակ ի վաղուց անտի իր շուրջը ստեղծուած ժխտական վիճակներու, կրցաւ պահել իր ինքնութիւնը՝ շնորհիւ այդ Աթոռին, որուն թեմական տիրոջը նախկին քաղաքական սահմաններու քարտէզը կը գծագրէր իր աչքին առջեւ, եւ որուն Հայրապետանոցը հին Ռուբինեանց արքունիքին եւ եպիսկո-

պոստարանները երբեմին բերդերու և մարտ-կոյններու ստուերները կը խոնէին զեռ իր երեւակայութեան մէջ:

Պէտք է թողուլ որ կիլիկիոյ հայու-թեան ազգային կեանքին տոանցքը հան-դիսացած այդ բարոյական զօրութիւնը ապ-րի եւ տեւեւ անոր ներկայ տարաշխարհիկ զոյութեան մէջ, իր շուրջը և հովանիին տակ մակադելու համար անոր կոտորակուած ոյժերը, հիմակ մանաւանդ երբ իր երբեմնի քաղաքական և կրօնական միութիւնը փեռեկատոզ և պառակտոզ ազդեցութիւններ իր ճակատէն ու թիկունքէն ահա նորէն կը խմբուին իր շուրջը, զուցէ աւելի հրապու-րիչ այսինքն աւելի երկիւղալի ձեւերով: Պէտք է պահուի կիլիկիոյ Աթոքը. ոչ թէ Էջմիածինը Սիսի և Սիսը Էջմիածնի հա-մարօ Օտեան բանավճիռին ողւորով, որ, ի-րերու ներկայ դրութեան մէջ, հետտրա-կան հնաբանութեան տարազ մ'է այլեւս, այլ իրմով պահպանուելու համար կիլիկիոյ վտարանդի հայութիւնը:

Արդ, այս կայութեան առջև բոլորո-վին աննպատակ պիտի ըլլար կիլիկիոյ կա-թողիկոսութեան վրայ աւելցնել ընդհան-րական Հայրապետութեան ստորոգելիքը. առկէց պիտի փնասուէր առաջինը, մինչ պիտի չհասէր բնաւ վերջինը: — Առաջինը պիտի փնասուէր, ո՛չ միայն որովհետեւ վե-րականդնումի իր բնականոն ընթացքը պի-տի խանգարուէր, այլապէս մեծ ու ըն-դարձակ ծանրութեան մը լծուած պարա-զային՝ իր փոքր ոյժերն ալ կերպով մը ջը-լատուով դատապարտելով, այլ նաեւ, ո-րովհետեւ երկրին միւս բնիկները — որոնք այժմ կը հանդուրժեն ստուարաթիւ հա-յերու իրենց մէջ ներկայութեանը, հաւա-նաբար զեռ առժամեայ տարր մը նկատե-լով զանոնք — տեսնելով ընդհանուր հա-յութեան եկեղեցական գերագոյն իշխա-նութեան իրենց սահմաններէն ներս գա-հաւորութիւնը, զայն պիտի համարէին Հա-յոց Սիւրբոյ մէջ լայն ու խոր աստիճան-ներու վրայ արմատաւորումը. ու ասիկա անշուշտ մտածել պիտի տար իրենց: — Պիտի չհասէր նաեւ երկրորդը. որովհետեւ պիտի չկրնար գտնել հոն՝ իր զիրքին հա-մապատասխան ոյժն ու մեծվայելչութիւ-նը երաշխաւորող միջոցներ, և որովհետեւ այդ երկրին հոգատար դրօշին տակ եղած

Մայր-Աթոք մը ամենայն հաւանականու-թեամբ պիտի ընդհարէր սահմանակից կամ հեռաւոր երկիրներու հոգատար կամ բը-նիկ կառավարութեանց եթէ ոչ ուղղակի ընդդիմութեան, այլ ապահովարար բացո-րոշ տհաճութեան, ինչ որ գրեթէ նոյն բանն է քաղաքական կեանքի մէջ:

Գալով երուսաղէմի, պէտք է անշուշտ խոստովանիլ թէ հոս մասնաւորաբար քա-ղաքական ինչպէս նաեւ տեղական տեսա-կէտներէ ծնած անպատեհութիւնները մեծ արժէք մը չեն ներկայացներ զէթ առ այժմ. բայց կայ ուրիշ պարագայ մը, որ արժա-նի է ազգովին ուշադրութեան, և որ պէտք չէ զաղբի առարկայ ըլլալէ ընդհանուր հո-գածութեան:

Հայոց երուսաղէմի Առաքելական Ա-թոքը, Ա. Յակոբեանց բազմադարեան և պատկառելի հաստատութիւնը, կամ, ինչ-պէս այնքան սիրելի կը թուի յորջորջել, Հայ-Երուսաղէմը, եթէ անցեալին մէջ, ազգին կեանքին և ճակատագրին արկա-ծալից ելեւէջներուն միջոցին, կրցաւ պա-հել իր գոյութիւնը, այդ բանը ամենամեծ մասամբ կը պարտի ոչ միայն կէս մը քա-ղաքական այն մտայնութեան՝ որով ի հը-նումն Ոռչակիրները և յետոյ իսլամ պե-տութիւններ միշտ ակնածանքով վերարե-րուեցան անոր նկատմամբ, ո՛չ միայն կեր-պով մը միջազգայնացած քաղաքի մը մէջ գտնուած ըլլալու առաւելութեան՝ որ ան-տարակոյս պզտիկ սատար մը չեղաւ իր պահպանումին, այլ նաեւ ու մանաւանդ ազգին ներքին կեանքին վարչական և ժո-ղովրդական հոգերէն ու հովերէն մեկուսի մնացած ըլլալու իրականութեան:

Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութիւ-նը, իրը ուխտ և աթոք, իրը մենաստան և նուիրապետական զիրք, կարելի է ա-ռանց չափազանցած ըլլալու երկիւղի ըսել թէ ինքզինքը կազմեց կազմակերպեց և յետոյ իր գոյութիւնը ամրապնդեց իր այդ կղզիացումին մէջ մանաւանդ: — Ի հնումն, պատմական Խիւսի շրջաններու միջոցին, երբ մեր միւս նուիրապետական աթոռնե-րը — Էջմիածին, Սիս, Աղթամար և Կ. Պո-լիս — կը տարուբերուէին շատ անգամ ազ-գային ներքին վերքերէ ծնած ցաւերով, որոնց պատճառաւ յաճախ ընդհատուեցան և նոյն իսկ ընդոտնուեցան այն ինչ սկսուած

գեղեցիկ և օգտակար ձեռնարկներ, Երուսաղէմ իր կայքին վրայ միշտ մնաց համեմատաբար աւելի հանգարտ և հաստատ, որովհետեւ մնաց միշտ ինքն իր մէջ և ինքնաբերաբար Երուսաղէմէ թէ հոս ալ մերթէ ընդ մերթ, եթէ ոչ միշտ, անպակաս եղան վէճեր և հարցեր, որոնց ազմուկը ահազին շոտաշխեններով արձագանդեց յաճախ, վերջին անգամ մանաւանդ, ազգին կեանքին մէջ, բայց ստոյգ է նաև որ այդ հարցերէն և վէճերէն շատեր կարգադրուեցան ներքին միջոցներով, և շատ աւելի ստոյգ է մանաւանդ որ լայն ու խոր համեմատութիւններով ճապարհեցան այդ խնդիրներէն առնալ միայն, որոնք արտաքին միջամտութիւններով ի դէպս յանդէպս արձարժուեցան այլ և այլ ձեւերով և պայմաններով:

Պարզ խօսելով, ճշմարիտն այն է թէ Կ. Պոլսէ Երուսաղէմ եղած միջամտութիւններէն մին միայն — այն որ Կոլոտի օրով կատարուեցաւ — կրցաւ ըլլալ իրապէս օգտակար այս վերջինին. այն ալ՝ որովհետեւ իր ձեռնարկէն և վախճանէն եղած ազգին առաքելական Աթոռին ինքնավարութիւնը, այսինքն անոր արտաքին ազդեցութիւններէ մեկուսացուեալ — Ու այսօր այլ ևս դժուար չէ բնաւ հասկնալ թէ ի՞նչ ահաւոր աղէտք պիտի պայթէր այս Հաստատութեան ճակատագրին վրայ, եթէ զօրձադրուէր Կ. Պոլսոյ մէջ պատրաստուած վերջին կանոնադրութիւնը, որուն արդիւնքը ոչ այլ ինչ պիտի ըլլար եթէ ոչ զէպի Ս. Աթոռ ներխուժումի լայն դուռներ միայն բանալ կուսակցական պիտակի տակ զօրձող այն ազդեցութեանց, որոնց Ազգին մատուցած ծառայութիւնը և հասուցած վնասը ապագայի պատմութիւնը միայն պիտի կրնայ ճշգրտել:

Թող տալ ուրեմն, այսինքն ազգովին կամենալ որ Երուսաղէմ օր մը կարենայ ըլլալ Ազգին ընդհանրական Հայրապետութեան Աթոռը, կը նշանակէ ենթարկել զայն, ազգին ներկայ մշտակեղծ այս դրութեան մէջ մանաւանդ, բովանդակ սատակութիւնը այն բոլոր կիրքերու և նկատմանութեան, որոնց զօրութիւնը ոչ մէկ տեղ եղաւ տակաւին շինարար, և որ պիտի ըլլայ դառնորէն կործանարար՝ զրեթէ հրաշքով ազատած այդ սքանչելի Հաստատութեան համար:

Բայց մինչ Երուսաղէմի վրայ կը նայինք նուիրապետական դիրքի բարձրացման և բնդարձակման տեսակէտէ մը, անկարելի է կանգ չառնուլ նաև ուրիշ նկատում մը առջև, որ հետեւեալն է.

Ազգերու կրօնական կեանքը և համայնքներու եկեղեցական կազմը կը պահպանուին և կը զօրանան ոչ միայն՝ կամ մանաւանդ՝ ոչ այնքան նուիրապետական իշխանութեան դիրքերով, որքան անոնց տուններ բարդաւաճող ուսումնական կրթական՝ քարոզչական՝ բարեգործական և այլ կարգի կազմակերպութիւններով կամ միարանութիւններով, որոնցմէ է որ ամենէն աւելի կրօնքն և եկեղեցին կ'ստանան միշտ իրենց ուղղութիւնն ու ամբողջութիւնը — վատիկան, հոռովական եկեղեցոյ նուիրապետական կեդրոնը, հակառակ իր բոլոր փոքրերուն և յաւակնութիւններուն, առանց իր շուրջը բռնուած միարանական կազմակերպութեանց բազմաթիւ բանակներուն, որոնք կրօնական ձեռք փոխակերպուած հին հոռովակ այս եկեղեցական կայսրութեան հոգեւոր լեզուներն են ահա դարերէ ի վեր իր շուրջը, ոչինչ պիտի արժէր իրեն կրօնական իշխանութիւն և եկեղեցական ոյժ:

Նոյն բանը պիտի խորհել տար մեզի մեր եկեղեցոյ անցեալ կեանքին վրայ ձգուած անդրադարձ ակնարկ մը: — Լուսաւորչեան դարաշրջանէն սկսեալ մինչև անցեալ դարու կէսերը, Հայ եկեղեցին իր գոյութեան նպատակն ստացաւ, այսինքն իր բարոյական և իմացական ոյժը քաղեց ամենէն աւելի վանքերէն և մենաստաններէն, որոնք, իրեն գրականութեան վառարան, իրեն կրթութեան վարժոց և իրեն աստուածաբանական դիտութեանց վարդապետարան, ոչ միայն եկեղեցիի ոգիին վաւերչը և անոր ազգային նկարագրին ուղղիչը եղան անոր դարէ ի դար ընթացքին ամբողջ սեռութեան միջոցին, այլ նաև հզօր պատուարներ՝ այն օտարակրօն և օտարազաւան յարձակումներուն դէմ, որոնք յաճախ շատ աւելի վտանգաւոր կերպով կ'ըսպանային խախտել ու խանգարել ազգային միութիւնը և եկեղեցոյ ինքնութիւնը, քան զինուորական սաստիկութեամբ մեր երկրին վրայ արշաւող թշնամի ոյժերը:

Մեր կրօնական կեանքի իրականութեւն

թեան մէջ, եթէ չլինէին, հնազոյն դարեւրուն, Իննականնը՝ Մատնականքը՝ Թանահատիցը, Էսային, Ի Տարսն, Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի հիմնած դպրոցներն և վանքերը Հայաստանի երկու բաժիններուն մէջ ևս, Սիւնեաց վարդապետարունը՝ Զ. դարուն, Արշարունեացը և Շիրակի դպրեւանքը՝ յաջորդ դարուն, և ժամանակի կարգով, հետզհետէ, Մաքենացոց վանքը՝ Հոռոմոսը՝ Սեան՝ Տաթև՝ Կամրջածոր՝ Նարեկ՝ Յախուց Քար՝ Մարմաշէն՝ Հառիճոյ՝ Սանահին՝ Հաղբաս՝ Սեաւ Լեւոն՝ Գրազարկ՝ Խորանաչատ՝ Վարդայ Ուսուսնարան՝ Ապրակունեաց վանքերը, եթէ չլինէր Սիւնեաց դպրոցը, որ, վեցերորդ դարէն սկսեալ մինչև մեր օրերը, իր աստուածաբանական և եկեղեցագիտական ուսմանց ուղղութիւնը ճիւղաւորեց մինչև Ամբասը՝ Մուշ և ի վերջոյ Արմաշ, եթէ չը լինէին այս հաստատութիւնները և իրենց նման բազմաթիւ ուրիշներ, որոնց երկարածիկ շարքին պիտի չբաւէր յօդուածի մը անձուկ սահմանը, և որոնք, իրեն Հաւատքի և Ուսուցման դպրոցներ, ազդային գոյութեան կոխին ազնուագոյն մարտկոցներն եղան մեր մէջ, եկեղեցւոյ իշխանութիւնը, ո՛րք ալ լինէր Աթոռը, և ո՛վ ալ լինէր Աթոռակալը, պիտի տկարանար իր պարտականութեանց ճամբուն վրայ։

Գիտեցէք թէ մեր եկեղեցւոյ զասական բուն կազմակերպութիւնը կ'սկսի Մեծն Ներսէսի օրէն, որ նոյն ատեն հիմնադիրն ու կազմակերպիչը եղաւ մեր մէջ վանական և բարեգործական հաստատութեանց։ Ու Շնորհալի նման հօր ու քաղցր նկարագրի տէր կաթողիկոս մը չէր ուղիւ եկեղեցական կարեւոր տնօրինութեանց մէջ քայլ մը առնել առանց Արեւելեան վարդապետներու, այսինքն Հայաստանի հինաւորեց վանքերու կարծիքին։ Իսկ Որոտնեցիի և Տաթևացիի դարուն, երբ Միաբաններու (unitor) երկփեղկիչ խումբերը կ'ասպատակէին հայ կեանքի բոլոր մարդկրուն վրայ, սպառնալով ջնջել եկեղեցի՝ լեզու և գրականութիւն, այսինքն հայեցի իրականութեան նշխար ու նշմար, վանք մը, աւելի ճիշտ՝ վանական դպրոցներու միաբանական կազմակերպութիւն մը, Տաթևու վանքին կարգապետարանն էր որ առաջք առաւ վրտանդին, գիւցաղնօրէն պայքարելով օտա-

րամուտ ազդեցութեանց դէմ, և միանգամ ընդ միշտ փրկելով Հայ եկեղեցւոյ ազգային ինքնութիւնը, այսինքն ազգին բարոյական կեանքին լրութիւնը։

Գործախա օրերու զիծին վրայ գէպքերն այնպէս զաստարուեցան յետոյ, ժամանակի ընթացքին, որ բացառութեամբ քանի մը վերջիններու (=Մշոյ՝ Վարդայ՝ Կեսարիոյ և Արմաշու վանքերուն), շուրջ դարէ մը ի վեր կորսնցուցած էինք մեր հոգեւոր սպառազինութեան այդ ամբողջները, երբ վերջին համաշխարհական պատերազմին հետ և անոր հետեանքով հետախազաղ ջնջուեցան ամէնքին տեղն ու գիրքն ալ։— Ու մնաց միայն, անկզմ ու անվթար, արեւմտեան Հայութեան և ամբողջ ազգութեան համատարած այս չըջնալիկ մէջ, Սրբոց Յակօբեանց Մայրավանքը, Նախախնամութեան հաճութեամբ ծառայելու համար այն կոչումին, որուն անձնատուր եղած է ահա ան արդէն, իրը հօթը տարինեղէ ի վեր, աւելի քան երեքը։

Սիւնի նուիրական բարձունքին վրայ տաղաւարուած հայկական այդ բազմադարեան վանքը, այլ ևս համադրութիւն հին ու նախկին մեր բոլոր վանքերուն, կոչուած է ժամանակի պահանջներու համեմատ ընել ինչ որ անոնք ամէնքը միասին կամ յաջորդաբար ըրին հետզհետէ իրենց դարուն մէջ։

Հայ եկեղեցւոյն չի կրնար իր գոյութիւնը արգիւնաւորապէս արժեցնել առանց հաստատութեան մը, որ իր պաշտօնէից կրթութեան մարդարանը, եկեղեցական զբոսականութեան վառարանը, և կրօնական գիտութեանց վարդապետարանը ըլլայ միևնոյն ժամանակ։

Հայ-երուսաղէմը լծուած է արդէն այդ գործին, իր Գաբանեցովը, իր մամուլովն ու իր տպարանովը, և իր միաբանական կազմին հին ու նոր տարրերուն ներդաշնակ գործակցութեամբը։— Քաղաքական պայմաններու ընձեռած բարենշան նպաստը՝ քրիստոնեայ և լայնախոս կառավարութեան մը հովանիին տակ, ուսումնական պատահութիւններու յայտնի առաւելութիւնը՝ Ս. Երկրին մէջ օրըստօրէ բազմապատկող այլապան և ամենազգի կրօնագիտական հաստատութեանց շնորհիւ, և ի վերջոյ, բուն ազգային և հայագրոյ մը-

շակոյթի մը իրականացման ստատուզներ-
քին դիւրութիւնները, զոր ունի հայ դր-
շագիրներու գերազանց հաւաքումով մը
հարուստ և հայկական հինաւուրց աւան-
դութեանց օժութեամբ խնկում խկապէս
ազգային այս մայրավանքը, ասեմք ամէն-
քը ճշմարտապէս նպատակայարմար զիրքի
մը վրայ կ'իյնն զայն՝ այսուհետեւ մանա-
ւանդ հանդիսանալու համար՝ Հայ Եկեղե-
ցոյ կենդանի վարդապետարանը:

Պէտք է թողուլ որ յարատեւութեամբ
շարունակէ անիկա յաջողութեամբ սկսած
իր այդ գերը՝ Ազգին բարեւոյն և Եկեղե-
ցոյ օգտին համար: Պէտք է թոյլ տալ որ
իր մէջն ու շուրջը խոտովի վանական և մը-
տաւորական կեանքի համար անհրաժեշտ
այն խաղաղութիւնը, առանց որուն կարե-
ւի է ծնունդ և մղում տալ մեծ և կարե-
ւոր աշխատութեանց: Կ'ողէի ըսել՝ Սրբոց
Յակոբեանց Ուխտը պէտք է հնազա-
նել որ և է ասին ընդհանրական Հայրա-
պետութեան Աթոռի վերածնունդ օրագիրէն:
Ատիկա — աւելորդ չլլայ կրկնել — փառե-
զատի պիտի ըլլայ իրեն համար երկու ան-
սակեալով. թէ՛ իր գոյութեան համար, որ
ցարդ պահուած է ազգային կեանքի ներ-
քին մարկումներէն սկիզբէն մնացած ըլլա-
լու իր զարաւոր զիրքովը, և թէ՛ իր նոր
կոչումին համար, որուն գլխովին անհա-
մապատասխան են վարչական հոգիքն ձը-
նած տաղտուկն ու տառապանքը:

Ուրեմն, ո՛չ Արտաղ, ո՛չ Սիրիա և ո՛չ
Երուսաղէմ, այս երեքէն և ո՛չ մէկ, և ո՛չ
իսկ որ և է ուրիշ վայր այլուր:

Հայ Եկեղեցոյ Ընդհանրական Հայրա-
պետութեան Աթոռը պէտք է մնայ հոն՝ ուր
Աստուծոյ Միածինը մեր Հաւատքին Հօրը
լուսաւոր նայուածքին մէջէն օր մը անոր
տեղը ցոյց տուաւ ընդհանուր հայութեան,
ուր մնաց անիկա Ազգին իմացական և բա-
րոյական վերածնութեան ամէնէն փառա-
ւոր շրջաններուն, և ուր վերադարձուե-
ցաւ նորէն յետոյ, տասը դարերու ակա-
մայ պանդխտութենէ մը վերջը, ամբողջ
ազգին սրտորոտփ և անձկապին խանդա-
ղատութեանց մէջէն:

Էջմիածին... վիշտը, որով կ'զգանք
թէ պարուրուած է հիմակ իր հոգին ինչ-
պէս մօր մը սիրտը՝ իր զաւակներուն սու-

զին թախծովը, աւելի քան երբեք սր-
տաւոր զեղեցկութեան մը մէջ կը ցուցնէ
հիմակ իր գէմքը մեր աշխրութիւն: Չենք կր-
նար խղել ազգային և կրօնական, պատ-
մական և բարոյական կապերը, որոնցմով
մեր սիրտերը միացած են իրեն հետ:

Երբ հոգեկան բնոյթ ունեցող զործի
մը վրայ է հարցը, ստոյգ է թէ զգացու-
մին փաստը ամէնէն հոգիներէն է յաճախ:
Այսու հանդերձ, չենք ուզեր որ Ազգին իր
հոգեւոր ծնողէն կամ ծննդավայրէն շրտ-
նաւելու հարցը լոկ զգացումի մը ապացոյ-
ցովը ներկայացուած ըլլայ հաս: — Ըսուե-
ցաւ վերեւ թէ Մայր-Աթոռոյ տեղափոխու-
թեան հարցին մէջ կրօնական զգացումէն
աւելի հասարակական յարմարութեանց նը-
կատումին կ'իյնայ վերջին խօսքը: Արդ,
պէտք է ընդունինք թէ, ճիշտ այդ ըմ-
բանումով, Էջմիածին է որ ամէնէն աւե-
լի իր վրայ կը միացնէ ակնարկուած յար-
մարութիւնները:

Քաղաքականութեան տեսակէտով, ո՛չ
մէկ պետութիւն, որուն դրօշին ներքեւ հայ
գաղութ մը կ'ապրի, կը կարծեմ թէ ա-
ռարկելի պիտի դառնէ Էջմիածին տնունը,
քանի որ պատմականօրէն նուիրագոր-
ծուած և զարաւոր տեղութեամբ յաւեր-
մացուած կատարեալ իրողութիւն մը կամ
գոյափոխակ մըն է այլ ևս իր գիրքը, և
քանի որ մանաւանդ ոչ ոք կ'անդրադա-
րէ Հայոց Մայր-Աթոռը պատահարա՝ այ-
սինքն զիպուածին բերումով միայն՝ կը
գտնուի հօր Սորհրդային շրջանակին մէջ,
ուր է և կը մնայ իբր սոսկ կրօնական
հաստատութիւն մը, առանց խառնուելու
ոչ-կրօնական կամ քաղաքական խնդիր-
ներու: — Տեղական պայմաններու տեսա-
կէտով, Էջմիածին է որ կը շահի զարձեւել
գերակշռութիւնը, քանի որ, բացի միջա-
վայրի և միջոցներու կարգ մը առաւելու-
թիւններէ, ան է որ իր մէջ կամ շուրջը
ունի պատրաստուած՝ փորձառու և բարձր
զարգացումով օժտուած եկեղեցականներու
կարեւոր թիւ մը:

Բայց իմ մտածումիս մէջ, Էջմիածին
նմար իր կողմը կը հակէ ամէնէն աւելի
այն պատճառաւ որ կը գտնուի հայու-
թեան ամենատառուար և ամենակենսունակ
զանգուածին մէջ:

Ազգին ներկայ կացութեան մէջ մա-

նաւանդ, իրողութիւն մըն է ասիկա, որուն առջեւն կարելի չէ անցնիլ առանց լրջօրէն խորհելու: — Ի՞նչ պիտի ըլլայ իբր մէկուկէս միլիոն հաշուուող այդ ժողովուրդին եկեղեցական զրութիւնը, եթէ էջմիածին պարպուի Մայր-Աթոռէն: Հակակրօն պայքարի շարժումներու միջոցին, որոնք իրենց աւերիչ սաստկութեամբը սպառնացին պահ մը քանդել ամէն սրբութիւն, կը հաւատամ թէ Մայր-Աթոռի հմայքն էր որ ամէնէն աւելի թու՛մը կանգնեց անքնական պայմաններու մէջ յանկարծ բռնկած թեթեամտութեանց յորձանքին: և կը խորհիմ զարձեւել թէ, առանց իրեն, զուցէ շատ աւելի պիտի ծաւալ գտնէր ափ մը մարդոց ախտաւորեալ կամէութենէն ծնած «Ազատ Եկեղեցի»ի սա արկածը, անդարմանելի հետեանքներու առջեւ դնելով օր մը եկեղեցւոյ կեանքը:

Կոյ տակաւին ուրիշ պարագայ մը ևս: Օտար դաւանութեանց հայազգի զործակալութիւններն ալ, հին ու նոր եկեղեցիներու ներկայացուցիչներ, ինչպէս կ'իմացուի թերթերէ և մանաւանդ տեղեկութիւններէ, սկսած են հոն իրենց շահատակութեանց: — Եթէ Արեւելահայութեան մէջ, մինչև պատերազմին յառաջագոյն տարիները, մեծ յաջողութիւն մը չէին գրտած կաթողիկոսութիւնն ու բողոքականութիւնը, բոլորովին ուղիղ չէ մտածելը թէ ատրկա արդիւնքն էր լոկ Ռուսական քաղաքականութեան, որ սաստիկ կը խրատէր երկուքէն ալ, դանձոնք նկատելով խոզովակներ եւրոպական կամ Ամերիկեան քաղաքական ազդեցութեանց: Կովկասի հայութիւնը, ինչպէս ռուսական ձուլումի ճնշումներուն, նոյնպէս օտար դաւանութեանց կողմէ այս կամ այն կերպով կատարուած աշխատանքներուն դէմ ինքզինքը պաշտպանեց իր ազգային դիտակցութեամբը, մեր պատմութեան ամէնէն սխալի յիշատակներուն հանդիսարանը եղող աշխարհին՝ Հայ Հայրենիքին՝ ձգողական ոյժովը, և այդ ոյժին զարբերէ ի վեր ազդիւնն ու կեղբոնը եղած Հայրապետանոցին՝ էջմիածնի խորհուրդովը:

Տխուր օր մը եթէ չլինի այլ ևս այս վերջինը, ինչ պիտի ըլլայ հետեանքը այս տեսակէտով ալ...

Ո՛հ. երուսաղէմ պէտք է մնայ իր Ա-

ռաքելական Աթոռին զիրքին վրայ և Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վարդապետարանի գերին մէջ: Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը պէտք է պահէ իր գոյութիւնը իր հաւածական նժգեհութեան մէջ ալ. այս մասին ջերմօրէն գնահատելի են ծերունազարդ և պատուական Հայրապետին վերջին տնօրինութիւնները: Բայց, այս ամէնէն աւելի, էջմիածին անշարժ պէտք է մնայ Մայր-Աթոռոյ իր գերազահ և նախամեծար բարձրութեան վրայ. ասիկա՛ կը պահանջեն Հայ եկեղեցւոյ օգուտն ու պատիւը և Ազգը նորանոր անդհուրմեծութեան գերծ պահելու հարկը:

Կը խոստովանինք իրերը ցանկացուած ուղղութեան վրայ բերելու համար պէտք կայ լուրջ աշխատանքի. արդիւնքներ կան ճամբուն վրայ, որոնց բարձումը անհրաժեշտ է: Ամէնէն առաջ կարեւոր է մշակել Հայաստանի Հանրապետութեան բարեւոյցականութիւնը: — Ուշիմ օտարական մը, որ երկու տարի առաջ զարձած էր երեսնէն, վերջերս կը հաւաստէր ինձ, փաստացի տուիքներու վրայ, թէ անհնար չէ բնու հասկացողութեան եզր մը գտնել Կառավարութեան և եկեղեցւոյ իշխանութեան միջև:

Ո՞վ պիտի գտնէ զիպուածին չար խոզովը բացուած և լայնցած խրամին մէջ անցակէտի այդ հունը: Անհրաժեշտ է որ Ազգին քաղաքական իշխանութեան և եկեղեցւոյ նախարարութեան միջև գոյացած թիւրիմացութեանց թնճուկը վերցուի ընդ միշտ:

Հարցեր կան, որոնք կը կարօտին անմիջական լուծումի. ու կան զործեր որոնք չեն կրնար երկար առեն մնալ առանց արնօրինութեան:

Աններելի է որ «Ազատ Եկեղեցի»ի վերքը փտախտի մը ձեւը առնու հետզհետէ եկեղեցիին մարմինի վրայ, կեղբոնին մէջ իսկ, այսինքն ազգին սրտին այնքան մօտը: Պէտք է ատոր համար գտնել զարմունումի, այսինքն կարգադրութեան պատուաւոր և արդար եղանակ մը:

Պէտք է փութացնել նկատառումը բարեկարգութեան խնդրոյն, եթէ չենք ուզեր որ այնպէս դատապարտուի տնիկա մընալու անապատի մէջ հնչած ձայն մը և մեռեալ տառ, նորէն պատրանքի մէջ թաղելով ժողովուրդին յոյսը:

Պէտք է կազմել Հայ եկեղեցւոյ ընդհանուր իրաւակարգը կամ կանոնագրութիւնը, որ այնքան ստիպողական է այժմ՝ Պոթժենիայի եւ Սանմանայրութեան բնական զազարումէն ետքը:

Այս ամէնուն համար պէտք կայ եկեղեցական բնդհանուր մոզոյի գումարման՝ Էջմիածնի մէջ. բայց ուստի համար կարելի է երկրին կառավարութեան հաւանութիւնը, որպէս զի զաւակները կարենան խմբուիլ իրենց մօրը շուրջը, որպէս զի մայրը կրտսեմայ խօսիլ իր զաւակներուն:

Արտաքոյ Հայաստանի ազդեղ Հայութեան հաստատմանը կողմէ, ի հարկին երեսնադէմի եւ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարաններուն նախաձեռնութեամբ, միասնաբար ղրմում մը այս մասին չի՞ կրնար ունենալ արդեօք զոհանջոյցի արդիւնք:

Որչափ սուրբ նոյնքան անառիկ է մօր մը լեզուին իրաւունքը. Հայաստանի Հանրապետութիւնը պիտի լինէ՞ր այնքան անողոք՝ մերժելու համար այսքան բնական եւ արդար փափաք մը:

Գանիրե

ԹՈՐԳՈՒՄ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՈՂ. ԵՐԲ ԲՈՒՆ ՄՏԱՄ ԵՄ ԵԿՈՒՐ

ԱՆԿՈՂՆԻՍ ՄՈՏ

Ո՛հ, երբ քուն մտած եմ՝ կնո՛ւր անկողնիս մօտ. Ինչպիսի Փեքրախայի կ'երևար իր Լաւրան, Բոյիս անցած արահուոյ՝ անոյշ շունչոյ տաւ...

Պիսի բացուի

Բերանս յանկարծ:

Մոսայ ճակիսի վրայ՝ ուր երազ մը ծխուր Տեւած երկար ժամեր մը բացեցած ե զանի,

Փայլուն աւաղի պէս բոյ ծալի քու նայուած...

Պիսի շողայ

Երազս յանկարծ:

Յետոյ շուրջիս վրայ՝ ուր բոց կը բաղարի,
— Աստուծոյ կողմանէ գտնւած սիրոյ փայլակ —

Համբոյր մը դրոշմէ՛ր՝ ո՛ր հեշտակի կիմ դար-

Պիս՝ արքննայ [ձած. —

Հոգիս յանկարծ:

ՎԻՔԹՈՐ ՀԻԻԿՈ

Թարգ. ՄԵՍՐՈՊ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԳԱԶԱԽՈՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՎԱՆՔԸ ԵՐՈՒՍԱՂԷՍԻ ՄԷՋ

Կը փափաքիմք զրի առնուլ խորագրովս նշանակուած հայկական վանքի մը պատմականութիւնը երեսնադէմի մէջ. ան կը գտնուէր Ս. Յարութեան տաճարին մօտ, ինչպէս կը հաստատէ Անաստաս վրդը. իր Հայ Վանօրէից ցուցակին մէջ. «Գաղառնի վանքը որ յանուն սուրբ Հովնիսիմէի եւ Գայիանէի ի մէջ քաղաքին՝ զրանն Յարութեան»: Այս յիշատակութիւնէն դատ, զժրախտարար ո՛րէ տեղեկութիւն չունիմք տեղը մասին. բայց այս տողերը, ինչպէս անոր կ'իսաւեր շէնքը արդէն կը հաստատեն նոյն վանքին գոյութիւնը:

Որպէսզի կարենամք նոյն վանքին տեղը ճշդել, հարկ կ'ըւայ բացատրել Անաստաս վրդի վերոգրեալ փոքր յիշատակարանը. ան կ'ուզէ ըսել թէ Գաղառնի Ս. Հովնիսիմէի եւ Գայիանէի անուամբ կառուցուած հայկական վանքը՝ քաղաքին ներքին կողմէ էր եւ կը գտնուէր Ս. Յարութեան տաճարին զրան մօտ: Դուռն բազր զոր կը յիշէ ցուցակագիր վրդը, պէտք չէ հասկնալ տաճարին աւագ դուռը, այլ այն նախադրուիքը (propylées), որ Ս. Յարութեան տաճարին անջատ մասն կը կազմէր, եւ նոյն տաճարին պարսկական քանդումէն յետոյ (614 թուին) այլ եւս չվերաշինուեցաւ. ան յատուկ էր միայն կոստանդինեան զեղեցկաշէն Պալիլիսիային. նախադրուքին կործանուած մասերը երկար զարիւր մնացին հողի տակ, Մենք անոր գոյութիւնը կրնամք հաստատել երկու կերպով, Պատմական եւ Հնախօսական:

Ա. Պատմական. — Ինչպէս ծանօթ է, Ս. Յարութեան տաճարը շինել տուած է Մեծն կոստանդինոս կայսրը. հոյակապ յիշատակարան մըն էր ան, կառուցուած մեր Փրկչի Ս. Գերեզմանին եւ Ս. Յարութեան խաչով. ճարտարապետական գլուխ գործոց մը, ուր, ըստ վանքիմի ուղեգիր ուստաւրաց, կը շողային ոսկին ու արծաթը սրբատաշ մարմարի ծաղկազարդ քանդակներով. քիւզանդական գեղարուեստի բոլոր ներութիւնները կը փայլէին քրիստոնէա-